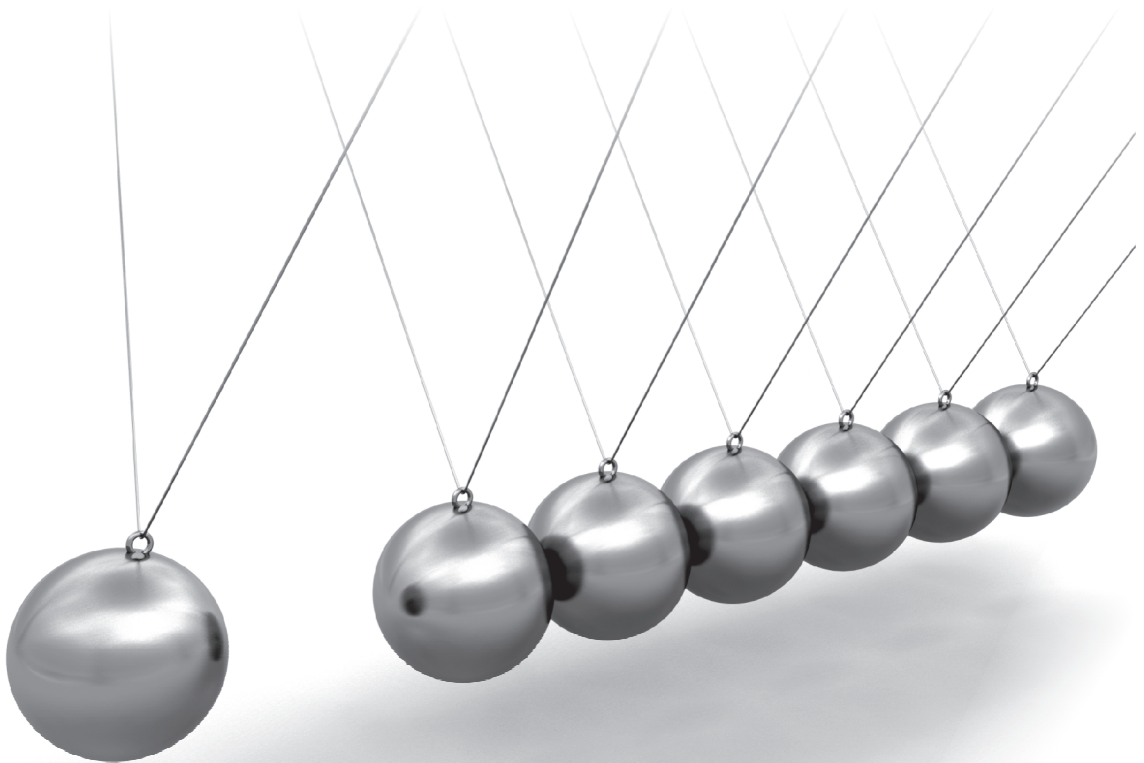

Свакодневица и друштвени одговори на епидемијске кризе 1914–2020

Милан Ристовић (уредник)

1838

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Филозофски факултет, Универзитет у Београду | 2021

1838

C

**вакодневица
и друштвени одговори
на епидемијске кризе
1914–2020**

Зборник радова

Милан Рисџовић (уредник)

Едиција *Човек и друштво у време кризе*

*Свакодневица и друштвени одговори
на епидемијске кризе 1914–2020*

Зборник радова

Милан Ристовић (уредник)

Београд 2021.

Издавач

Универзитет у Београду – Филозофски факултет

Чика Љубина 18–20, Београд 11000, Србија

www.f.bg.ac.rs

За издавача

Проф. др Миомир Деспотовић,
декан Филозофског факултета

Рецензенти

Проф. др Данијел Синани,

Одељење за етнологију и антропологију,
Филозофског факултета, Универзитета у Београду

Проф. др Владимир Турјачанин,

Филозофски факултет, Универзитет у Бањој Луци

Др Горан Милорадовић, научни саветник,

Институт за савремену историју, Београд

Лектор

Биљана Цукавац

Дизајн корица

Ивана Зорановић

Припрема за штампу

Досије студио, Београд

Штампа

ЈП Службени гласник, Београд

Тираж

200

ISBN 978-86-6427-186-8

Овај зборник је настао у оквиру научноистраживачког пројекта
Човек и друштво у време кризе, који финансира
Филозофски факултет Универзитета у Београду.

САДРЖАЈ

- 7 | *Милан Ристићовић*
Реч уредника
- 9 | *Алексеј Тимофејејев*
Информисање српске јавности о епидемији тифуса
у првој половини 1915.
- 23 | *Дубравка Стојановић*
„Чување постеље и узимање на знојење“. Свакодневни
живот Београђана у време шпанске грознице 1918–1919.
- 35 | *Јелена Рафаиловић*
Хигијенске прилике и заразне болести међу радницима у
Краљевини Југославији (прилог истраживању)
- 49 | *Милан Ристићовић*
Између сузбијања и идеолошке употребе заразних болести
у окупираној Србији у Другом светском рату
(предлог за даље истраживање)
- 63 | *Раѓина Вучевић*
Вариола вера и вакцинација Београђана 1972. године
- 77 | *Драѓан Појаѓић*
Борба против епидемије ковида-19 у Србији: мере и намере
- 93 | *Зоран Павловић*
„Планирана пандемија“? Теорије завере о корона вирусу
- 109 | *Лидија Б. Раѓуловић*
„Физичка дистанца“ vice versa „социјална дистанца“
у време пандемије – антрополошки огледи
о друштвеним и културним праксама
- 123 | *Илдико Ердеи*
Еластичност и отпор – свакодневне праксе у транзицији
ка постковид-19 реалности

РЕЧ УРЕДНИКА

Болести су током историје биле стални, упорни пратиоци људских друштава, укључујући оне пошасте које су се јављале као велике епидемије, ширећи, се, на великом простору, снагом елементарних потреса. Доводиле су не само до масовних губитака људских живота, већ су свој печат остављале на све видове постојања и делања људских друштава, утичући на њихову политичку и привредну стабилност, изазивајући промене понашања појединаца и заједница, одражавајући се на веровања и религијска учења. Велике заразе, у свом најраширенијем виду, као пандемије, изазивале су страх и ужас, конфузију, наводиле људе да покушају да на тај егзистенцијални удар пронађу одбрамбени одговор, онако како је Ђовани Бокачо на почетку свог „приповедања од десет дана“, као пажљиви посматрач и савременик, приметио посматрајући и описујући понашање својих фирентинских суграђана у време ширења бубонске куге 1348. године.

Бокачо пише да је „узалудно... било свеколико људско знање или старање, помоћу којих је град преко нарочитих службеника од многих прљавштина чишћен, сваком болеснику забрањиван улаз у њега... узалудне су биле молитве... За лијечење те болести, како се чинило, не бијаше од вриједности нити помоћи никакав лијечников савјет или лијек... код оних што су остали у животу... готово сви стали су тежити једној веома суровој одлуци: клонити се болесника... Међу њима било је појединаца који су мислили да ће им умјерен живот, уздржавање од сваког претјеривања, знатно појачати отпорну моћ... Други пак... тврдили су да би човјеку за ту болест најпоузданији лијек био да што обилније једе и пије и ужива, да се забавља пјесмом и шалом... Многи су били испуњени суровијим осјећајима... и говорили су да за кугу нема бољег лијека од бекства испред ње“. Исто тако, да „међу преживјелима поникоше обичаји који су били противни ранијим грађанским обичајима... те су тако стари обичаји замијењени новим“.¹

Прилози у овом зборнику представљају покушај, макар почетни, да се феномен епидемија-пандемија сагледа у историјско-хронолошком контексту, али и да се укључивањем других дисциплина, као

1 Giovanni Boccaccio, *Dekameron, Od prvog do petog dana*, preveo Mihajlo Dobrić, Grafički zavod „Jugoslavija“, Beograd 1966, 18–21.

што су психологија, антропологија и етнологија, боље разуме сплет различитих утицаја које су те болести остављале и остављају на наше друштво у временском распону од краја Првог светског рата до наших дана. Два светска рата и две пандемије, „шпанска грозница“ и ковид-19, бројне епидемије (велике богиње, колера, тифус, туберкулоза, разне тропске болести), појава нових заразних болести (ебола, ејдс), борба за њихово заустављање, утицај зараза на ратове и послератни опоравак, идеолошке манипулације болестима, њихово претварање у биолошко оружје – питања су која траже истраживачке одговоре, које само мултидисциплинарни приступ може да понуди.

Радови које доноси Зборник обухватају само мали део онога што нуди изузетно широко поље истраживања тог феномена. И с таквим ограничењима, радови могу да укажу на могућности и правце даљег бављења утицајима тих болести на понашање и одговоре друштава, држава, појединаца.

Можемо, коначно, поставити и питање, имајући пред собом најновије искуство са пандемијом током последње две године и њеним сложеним ефектима на глобалном нивоу, како у развијеном тако и у мање развијеном делу света, у срединама различитих културних, цивилизацијских, идеолошких и религијских опредељења, да ли се нешто суштински променило у понашању људи, суочених са непознатом заразом, која се појавила и великом брзином проширила и шта је то што се променило. Односећи милионе људских живота, она је истовремено извршила удар на привредне токове, комуникацију, подстичући сумње међу државама за намерно ширење или неспремност да на време буде заустављена. Изазвала је конфузне реакције државних власти, хранећи сумње грађана у способност својих политичких вођа и државних механизма да дају ефикасан одговор и „пристанак“ становништва на увођење мера радикалног сужавања личних слобода и затварање целих држава, уз подстицање себичности и ксенофобије и других манифестација атавистичког понашања целих друштава – подсећајући у много чему на оно о чему је писао Бокачо посматрајући свој град, Фиренцу у време „црне смрти“ која је однела готово две трећине европског становништва средином четрнаестог столећа.

Пет прилога историчара, два текста психолога и два антрополога и етнолога, дају један могући оквир за даље мултидисциплинарно бављење том важном темом. Без сваке сумње, то захтева укључивање и стручњака за историју медицине, као и оне, епидемиологе, стручњаке из истраживачких лабораторија и лекаре-практичаре, чија највећа улога јесте у превенцији, борби и лечењу од тих болести.

Професор др Милан Ристовић

Илдико Ердеи*

ЕЛАСТИЧНОСТ И ОТПОР – СВАКОДНЕВНЕ ПРАКСЕ У ТРАНЗИЦИЈИ КА ПОСТКОВИД-19 РЕАЛНОСТИ¹

Апстракт: У раду се поставља питање шта се дешава у свакодневици, и са њом, у периодима друштвене кризе. Коришћењем „подробног описа“ аналитички ћу сагледати промене у свакодневици и најистакнутије особине свакодневних пракси многих породица и појединаца у Србији током годину дана трајања пандемије изазване ковидом-19 (март 2020. – март 2021). У различитим материјалностима, тактилним и емотивним аспектима, који граде различите слојеве одговора на изазове здравствено-социјалне кризе, овде именоване као *еластичности* и *оштор* проналазим њихову вишезначност.

Кључне речи: свакодневни живот, пандемија ковид-19, еластичност, отпор.

„Лепо ти стоји маска“, с осмехом ми је добацио колега док смо се мимоилазили на степеништу факултета, једног септембарског дана 2020. године. Ишла сам на одбрану докторске дисертације под „пуним опремом“ коју су налагале епидемиолошке мере током пандемије изазване ковид-19 вирусом. Маска је у потпуности покривала доњи део лица (нос и уста), а у џепу сам носила бочицу са антисептичком течносту, како бих дезинфиковала руке после додиривања гомиле предмета који су некада били *нейримејни* (кваке, столови, столице, оловке, записници, индекси) а сада су постали *ојасни* – видљиви делови претећег универзума људи и објеката који су у епидемији брзо концептуализовани као „резервоари заразе“. Од проглашења пан-

* Илдико Ердеи јесте редовна професорка на Одељењу на етнологију и антропологију на Филозофском факултету у Београду. Контакт: ierdei@f.bg.ac.rs.

1 Овај рад је део ширег истраживања о трансформацијама свакодневице и свакодневних пракси током пандемије ковид-19, чији ће резултати бити објављени у обимнијој форми.

демије и епидемије у Србији прошло је шест месеци, и новоуведене мере за очување јавног здравља до тада су већ биле на путу нормализације. Маска коју сам носила била је ручно израђена, купљена на уличном штанду, а жена која их је продавала специјализовала се само за њихову производњу. У то време, маске су се нашле и на рафовима супермаркета, где су ушле у репертоар јутарњих куповина („молим вас новине, цигарете и маску“). Изгледало је да су примарне турбуленције које је у свакодневицу унела пандемија смирене, да су формиране нове навике, а да су ношење маски и употреба дезинфекционих средстава нормализовани и постали део свакодневних активности – свакодневица (здравствено-социјалне) кризе.

У раду ћу коришћењем „подробног описа“ аналитички сагледати промене у свакодневици² и најистакнутије особине свакодневних пракси многих породица и појединаца у Србији током годину дана трајања пандемије изазване ковидом-19 (март 2020. – март 2021).³ Као полазишно становиште усвајам виђење Ненси Рејс (Nancy Reis) и Мајкла Таузига (Michael Taussig) по којем је свакодневно „најважнији временско-просторни домен у којем се дешава неутуђена, културално и егзистенцијално смислена и значајна продуктивност“ (Reis, 2002, стр. 732). „Та је продуктивност“, тврди Рејс, „истовремено хабитуална и креативна. Она се увек односи на уређивање друштвеног/физичког света, бори се са ентропијом, подстиче развој. Она је перформативна, симболички предодређена, испуњена и хумором и меланхолијом; укратко, она је сочна“ (Reis, исто). „Сочност“ свакодневице у Србији током истраживаног периода проналазимо у вишезначности друштвених и културних пракси, у њиховим различитим материјалностима, тактилним и емотивним аспектима, који граде различите слојеве одговора на изазове здравствено-социјалне кризе, овде именоване као: *еластичност* и *оштор*.

Емпиријска грађа, анализирана у раду, прикупљена је уобичајеним антрополошким поступком, посматрањем са учествовањем, који је изведен у ванредним друштвеним околностима (ванредно стање и обиман скуп епидемиолошких мера, који су у великој мери ограничили-

2 Свакодневица описује колективно искуство, које није никада потпуно хомогено и идентично за све ни у временима друштвене стабилности, а камоли у периодима друштвених криза. Зато употребљавам појам у плуралу, свакодневице.

3 У раду сам се ограничила на свакодневицу оних који нису оболели од короне. Свакодневица људи који су прошли кроз болест била је још компликованија, теобнија, и укључивала аспекте бола и губитка о чијој неодвојивости од појма свакодневице говоре Ненси Рејс (Nancy Reis) и Вина Дас (Veena Das). Пандемија, такође, како су показала многа истраживања, на различит начин, различитим интензитетом и са различитим исходима, погађа различите друштвене групе, нарочито оне рањиве, што остаје отворено за даља квалитативна проучавања.

ли контакте и унели велику дозу стрепње у свакодневне сусрете, чак и када су они били могући).⁴ Теренске белешке обухватају хронологију кључних момената из друштвеног живота у Србији током пандемије, као и сведочанства о променама у свакодневним активностима. У њима су, такође, сабрана искуства и коментари различитих особа са којима сам се сретала и разговарала – комшија, колега, пријатеља, познаника, непознатих људи из редова пред продавницама или онима за вакцину, трговкиња, касирки у супермаркетима, продаваца на пијаци, особља у хотелима... широм Србије, тамо где живим и радим, али и тамо где сам краће или дуже боравила током протекле године (Панчево, Београд, Бела Црква, Ковин, Ниш, Нови Сад, Копаоник). Поред тога, будући да смо сви део епидемије (иако не и подједнако погођени њоме, или на исте начине), границу између „испитаника“ и „нас“ као „истраживача“ је тешко, скоро немогуће повући. Отуда је део материјала који сам анализирао добијен аутоетнографијом, методолошким поступком у којем наше субјективно искуство обезбеђује грађу која ће бити интерпретирана на рефлексиван и критички начин, и тако допринети да се опише, анализира и разуме одређено културно искуство (упоредити Ellis, 2000). Гласове обичних људи „ослушкивала сам“ и у медијима, од којих је посебно значајан био подкаст „Радио Карантин“.⁵ Ванредне околности изискивале су интензивирање рада „на даљину“, који није био непознат у дисциплини, али је са новим технолошким алаткама и платформама за комуникацију (Zoom, Skype...) „антропологија из фотеље“ („armchair anthropology“) постала динамичнија, непосреднија и интерактивнија него раније (упоредити Podjed, 2020, стр. 267–269). Интернет и друштвене мреже користила сам као извор информација, али и као терен, јер ми је учешће у неким фејсбук групама омогућило да изнутра сагледам социјалну и емотивну функцију повезивања у виртуелном простору.

Еластичност

Различите свакодневне праксе су морале бити прилагођене промењеним околностима, и извођене са свешћу о повишеном ризику од заразе, о основној претњи током епидемије. Реч је о социо-психолошкој отпорности на промену за коју се у страниј литератури користи термин *resilience*, а који сам овде назвала *еластичношћу*.

4 О мерама и препорукама за сузбијање епидемије и њиховим функцијама, више у тексту Драгана Попадића у овом зборнику.

5 Радио Карантин је подкаст који је почео са радом у априлу 2020. године. Посвећен је бележењу живота у пандемији, „информацијама, размишљањима и емоцијама у вези са пандемијом“ <https://radiokarantin.eu/o-nama> (приступљено 4. 6. 2021).

Еласџичносџ свакодневних пракси размотрићу на основу примене хигијенских мера у дому и изван њега, и у преуређењу начина снабдевања, ограничених правилима физичког дистанцирања, „локдауна“ и карантина.⁶

За многе је доминантни утисак промењених околности била количина средстава за дезинфекцију која је употребљавана у јавним и у приватним просторима. У упутству које је објавио „Батут“ 14. априла 2020. писало је:

„Редовно прати и усисавати подове, чистити купатило, врата, површине које се често додирују, кухињске елементе, уређаје, намештај и празнити корпе за отпатке (...) Сваки дан чистити стамбене просторије на уобичајен начин (механичком дезинфекцијом – прање просторија) детерџентом и водом, тоалет, укључујући ве-це (WC) шкољку и све доступне површине у тоалету детерџентом, по потреби дезинфиковати. Више пута дневно чистити кваке на вратима, ручке на прозорима, славине у тоалетима и кухињама, ручке на водокотлићима, даљинске управљаче, мобилне телефоне, прекидаче за струју и звона на вратима. Сав отпад настао током чишћења одложити у посебну кесу, а затим у канте за отпад. Након чишћења крпе опрати на 90° Ц. Истуширати се и пресвући одећу одмах након чишћења.“⁷

Медицински алкохол, „асепсол“ и читава палета разноврсних хигијенских и дезинфекционих средстава су постали обавезни део кућног инвентара и имали су важну улогу у новоуспостављеним ритуалима *чишћења* у домаћем простору, и посебно на његовим границама где су се сретала два физичка и симболичка света – потенцијално опасни *сиољњи свеџ* у којем се кретао вирус, и свет *домаћеџ ѝросџора*, чију је безбедност требало очувати придржавањем мера јавног здравља, укључујући и појачану хигијену. Активности интензивног чишћења свакако нису имале само симболички, већ и материјални карактер, и укључивале су рад током целог дана, чији је терет највећим делом пао на жене (упоредити Рајванчић, et al., 2020, стр. 120–21). Саговорница Радио Карантина сећа се: „недељу дана сам само дезинфиковала по кући, само сам чистила, чистила, чистила...“⁸ Кућни рецепти за прављење приручних текућина на бази лимунтуса

6 Овде ћу изоставити веома важне аспекте трансформације свакодневног живота, рад од куће и школовање од куће, јер би то отворило нове теоријске путање, што на жалост није изводиво у овом раду.

7 Упутство о Општим и личним мерама заштите од ширења вируса у стамбеном простору, <http://www.batut.org.rs/index.php?content=2053> (приступљено 29. 5. 2021.).

8 Снежана Молнар-Јокић из Бајине Баште за Радио Карантин, https://soundcloud.com/radiokarantin_podcast (приступљено 29. 5. 2021.).

(када је током првих недеља на тржишту било тешко доћи до анти-септичких средстава и маски) и савети о томе шта је и у којој мери потребно чистити ширили су се интернетом и личном комуникацијом. Некада неприметне, немаркиране радње, попут прања руку, постале су свесна активност којој се пажљиво приступа и која као да се морала изнова научити.

Прање руку је основна мера за спречавање и сузбијање заразних болести. Руке су изложене сталном прљању, инфекцији и различитим штетним материјама које се најчешће преко врхова прстију, превоја на рукама, испод ноктију, заноктица и на корену длака могу унети у организам. Руке треба у току дана прати често, топлом водом и сапуном у трајању од најмање 20 секунди, кад год се запрљају, а пре свега пре и после јела и после употребе тоалета, дирања и брисања носа и уста, дирања кућних љубимаца.⁹

Убрзо су епидемиолошко-педагошке поруке почеле да стижу и са телевизијских екрана, у виду ТВ спотова, а у свакодневној комуникацији људи би се присећали једноставних песмица и упутстава из детињства („Пре и после јела треба руке прати...“, „Сапунчићу, сапунчићу, пени ми се, пени...“), које су припадале снажном модерничком хигијенско-педагошком дискурсу социјализма. Током лета, а нарочито када је у јесен наступио други талас епидемије и почела нова школска година, кампања широке популаризације мера јавног здравља је интензивирана, укључујући постере, видео-спотове, и разноврстан графички материјал који је свима, а нарочито деци, објашњавао важност основних хигијенских мера.¹⁰ Резултат тога, и илустрација *нове реалности* јесте сцена коју сам недавно видела у комшијском дворишту: четворо деце, узраста 3–4 године седело је на травњаку, са псом; једна девојчица држала је лопту, а један дечак из руке није испуштао прскалицу са дезинфекционим средством.

Највећа промена у односу на време пре епидемије, и највећи интензитет активности у вези са хигијеном и дезинфекцијом дешавао се у моментима када су се људи враћали из спољашњег окружења (са посла, из набавке) у домаћи простор. Од њих се очекивало да на физичкој граници *два светља* (испред улаза у стан/кућу, у предсобљу, на улазним вратима) обаве „ритуал“ очишћења (дезинфекције), себе и свега онога што су уносили у кућу. „Батут“ је упућивао: „Одећу

9 <http://www.batut.org.rs/index.php?content=2053> (приступљено 29. 5. 2021).

10 Обиље тог материјала може се прегледати на интернету, и у основи представља различиту прераду упутстава које је дала СЗО, које су затим за своје потребе прилагођавале различите установе: вртићи и школе, фирме, здравствене установе, студентски центри, медији.

која је ношена на послу не носити по кући. Након уласка у стамбени простор из спољне средине одевну гардеробу оставити да се проветри на ваздуху (тераса), па тек онда вратити у ормаре. Другу одевну гардеробу која се носи вани (панталоне, сукње, кошуље) мењати на дневном нивоу, ветрити.“ Снабдевање је била активност која је људе најчешће изводила из кућа у „опасни“ спољни свет током ванредног стања. Стога је снабдевање од уобичајене активности постало *оие-рација* за коју се ваља припремати: „Сваки одлазак у продавницу смо изводили као мали блиц-криг – одлетимо у пуној ратној опреми, улетимо у продавницу, вратимо се у кола, дезинфикујемо се од главе до пете, и то је тако изгледало све то време.“¹¹ Снабдевање је, такође, попримало и *херојски карактер* (пошто се препоручивало да у набавку иде само једна особа из домаћинства, која је тиме преузимала одговорност и ризике) (упоредити Podjed, 2020). Некада слабо вреднована, *женска активност*, сада је постајала полигон на којем су мушкарци исказивали *брију за њородицу*: „Дечац Мијовићи иду у набавку у пуној ратној, пардон антиковид опреми, једном до два пута недељно; ја рибам кућу сама.“¹² Видимо да се само искуство куповине променило, чему су допринеле и посебне процедуре које су уведене у продавницама и супермаркетима: било је обавезно ношење маски, ограничен број купаца могао је у истом тренутку бити у продавници, а натписи у супермаркетима и испред њих су упућивали купце на то да у куповину дођу спремни, да се не задржавају превише у продавницама, да држе прописано растојање од других људи, да „бирају очима“... Из куповине је нестало елемент спонтаности, лутања између рафова и истраживања понуде, њен тактилно-сенсуални део; главни циљ је био обавити куповину што брже, и у што већој мери избећи контакте са другим људима. Људи су се кретали „као молекули гаса“, избегавајући додире, сусрете и разговоре (Podjed, 2020).

Критична тачка, као што сам већ наговестила, био је повратак у домаћи простор. Око тога који степен пурификације/хигијенског третмана је потребно извести да би се очувала његова сигурност, није постојала сагласност, а правила и препоруке су се, као и у свему осталом, мењали од дана до дана, из недеље у недељу, повећавајући несигурност на још једном плану од многих. Зато су људи прибегавали самосталном резонувању, информишући се преко интернета, разговарајући са пријатељима из иностранства, размењујући иску-

---

11 Филип Крумес за Радио Карантин, https://soundcloud.com/radiokarantin_podcast (приступљено 30. 5. 2021).

12 Ања Мијовић за Радио Карантин, https://soundcloud.com/radiokarantin_podcast (приступљено 30. 5. 2021).

ства и покушавајући да пронађу меру разборитог понашања. Једна од дилема била је и та да ли је потребно дезинфиковати паковања намирница након повратка из куповине. На почетку, када се мало знало о вирусу, сви предмети који су могли бити додирнути и заражени, сматрали су се *ојасним*, те су их многи људи тако и третирали: остављали би их неко време на тераси, брисали или прали амбалаже дезинфекционим средствима, чак прибегавали томе да хлеб купљен у супермаркету термички третирају, како би био безбедан за конзумирање. Будући да нису само намирнице долазиле из *ојасне сјољашности*, већ и купци, било је потребно да и људи прођу кроз провизорне кућне *дезинфекционе јунктјове*,¹³ што је укључивало скидање све одеће и њено стављање на прање, туширање и прање косе и пресвлачење у чисту, неконтаминирану одећу. Није ни чудо што су се куповине проредиле, постале *сјрајтешке* и *велике*, што су се обављале једном до два пута недељно.

Отпор

О *ојјору*, као карактеристици свакодневних пракси, може се размишљати у два вида: када се отпор испољава као активно супротстављање умртвљујућим потенцијалима „тешких рутина“, конфузији и страховима индукованим лошим управљањем епидемијом у Србији и неизбежном *замору* који је постао присутан након дугог трајања пандемије; с друге стране, *ојјор* се изражавао и у активностима које су биле критички усмерене на власт и доводиле у питање било прописане епидемиолошке мере, било конкретније политике које су се односиле на њихово спровођење. Први вид ћу размотрити на основу различитих „излаза“ које су људи креирали, како би произвели не само подношљиву, већ и подстицајну свакодневицу. За други вид *ојјора*, узећу пример не/ношења маски.

Отклон од свакодневног бомбардовања информацијама, нарочито због застрашивања које су представници власти и чланови Кризног штаба практиковали,¹⁴ резултирао је тражењем излаза у малим стварима, свакодневним активностима за које, како кажу мно-

13 Јована Ерделински за Радио Карантин, https://soundcloud.com/radiokarantin_podcast (приступљено 30. 5. 2021).

14 <https://beta.rs/covid-19/124995-vucic-moracu-da-smislim-nesto-gore-od-sajma-drago-mi-je-sto-se-gradjani-plase> (приступљено 2. 6. 2021); Војислав Милованчевић, „КОВИД штаб плаши грађане 'италијанским сценаријом' преко МТС-а“, НоваС, 31. 3. 2020, <https://nova.rs/vesti/drustvo/covid-stab-plasi-gradanec-italijanskim-scenarijom-preko-mts/> (приступљено 2. 6. 2021).

ги испитаници, раније није било (довољно) времена. Прављење реда у стану, спремање, редекорисање, прилагођавање тераса за боравак напољу, а тамо где је било могућности и баштенски рад, помагали су стварању утиска да је могуће контролисати бар неке ствари и давали су смисао свакодневици. У више случајева споменуто је да су људи пронашли неко парче земље и обрађивали га, из чега су црпели задовољство овладавања новом вештином, а што је истовремено представљало похвалу животу, регенерацији и природним циклусима. „Први пут сам купила баштенски алат, обрађивала земљу и сада гледам како ничу рукола и лук. Не желим да идеализујем једноставан живот, али се ипак надам да смо из ове кризе нешто научили“, испричала је о животу изван града током ванредног стања једна Подгоричанка.¹⁵ Није требало дозволити да искуство болести, а понајмање паника, завладају свакодневицом: „Оно што можемо да урадимо су мале ствари: да офарбамо тарабу, да покосимо траву, да помогнемо комшији да то уради; да се рекреирамо, читамо, учимо и напредујемо.“¹⁶

С друге стране, неким мерама које је прописала држава у циљу контролисања епидемије, грађани су на почетку пружали активан или пасиван отпор. Једна од њих јесте ношење маски. Жустре дебате које су се на друштвеним мрежама водиле око потребе и медицинске оправданости ношења маски, те њихово повезивање са питањима слободе, принуде, ауторитаризма, менталитета, друштвеног карактера, културног идентитета, пратили су путање постојећих друштвених подела и трвења, али и указивали на евидентно неповерење грађана у државу и политичаре на власти. У првим месецима након проглашења епидемије, СЗО је препоручивала да маске носе само особе са симптомима, да би се, како је пандемија одмицала, та препорука променила у обавезно ношење маски за све у затвореним просторима, а негде и на отвореном. Почетна несташица заштитних средстава пробудила је код људи довитљивост и креативност, те су се, уместо медицинских, које су биле скупе и могле су да се купе у ограниченим количинама, маске правиле од различитих приручних материјала (влажних марамица, уложака за брусхалтере, па чак и од дечијих гаћа чије су димензије одговарале покривању дела лица одраслих особа), а упутства за њихову израду или преобликовање су се ширили интернетом. С буђењем предузетничке предузимљивости, на тржишту су се нашле и ручно шивене маске. Када су, међутим,

15 Оља Булатовић за Радио Карантин, https://soundcloud.com/radiokarantin_podcast (приступљено 1. 6. 2021).

16 Иван Недељковић за Радио Карантин, https://soundcloud.com/radiokarantin_podcast (приступљено 1. 6. 2021).

маске постале доступне, отпори њиховом ношењу, у блажој мери присутни од самог почетка пандемије, знатно су ојачали и уобичајено су превођени у неки од идентитетских домена, да означе неку маркирану различитост, на пример политичку или родну. У САД-у се у лето 2020. године развила велика дебата о томе да ли ношење маске умањује мужевност мушкараца који је носе („емаскулинизује“ их), а у време предизборне кампање ношење маске је високополитизовано. Моје искуство на почетку пандемије указивало је на то да међу онима који у продавницама, супермаркетима, шалтерима пошта, мењачницама... не носе маске, преовлађују млађи, физички јаки и корпулентни мушкарци, и да су међу њима била присутна „боцкања“, попут: „Носиш маску, шта је, бојиш се короне?“ Наведено иде у прилог претпоставци да ношење маске може бити виђено као да ставља под сумњу особине – физичку снагу, издржљивост, храброст – које дефинишу „мужевну мушкост“ на овим просторима, те да је (не)ношење маске на почетку имало јасан ородњен карактер, и да је служило за успостављање хијерархије унутар културно дефинисане мушкости. Што се тиче политичких значења, и у Србији је забележен завидан репертоар сумњи, оспоравања, тензија, конфликта, које је ношење маске (а понекад и сама маска као артефакт) оличавало. Коментари на вест о томе да ће, након укидања ванредног стања у мају 2020. године, неношење маски у затвореним просторима, аутобусима, кафићима, бити санкционисано (спекулисало се казном од 20.000 динара) били су преовлађујуће сумњичави, и изражавали су неповерење у власт: од тога да хоће да оглобе људе, јер су „купили превише маски“, преко поруке да казне прво треба да се наплате политичарима који у јавности не носе маске, до тога да маске треба делити бесплатно, јер су „купљене од наших пара“.¹⁷ Са распламсавањем другог таласа епидемије у јесен и зиму 2020. и 2021. много више људи искусило је близину болести и невоље која она носи – скоро да није било некога ко није познавао некога ко се заразио, оболео или умро, тако да је ношење маски невољно прихваћено чак и од оних који су се јавно и гласно бунили против тога, а противљење је често изражавано у начину на који се маска носила (спуштена на бради или испод носа, ношена у џепу и стављана тек после упозорења). Друштвене поделе у односу на ношење маске оставиле су трага у језику, пошто је у Србији, као и другде, током трајања пандемије настао „коронавокабулар“ – појмовник социо-здравствене кризе. За противнике ношења маски усталио се назив „антимаскери“. Са своје стране,

17 Казна за неношење маске 20.000 динара? Данас, 16. 5. 2020, коментари на текст, <https://www.danas.rs/drustvo/kazna-za-nenosenje-maske-20-000-dinara/> (приступљено 1. 6. 2021).

они су, успостављајући разлику у односу на оне који су маске вољно носили, за тај предмет користили израз „брњица“, а за оне који их сагласно носе „брњичари“, алудирајући на шири склоп особина које су им приписивали – слепо поштовање ауторитета, некритичност, у крајњој линији пристајање на одузимање права и слобода.¹⁸

У Србији су дискурси о „суверенитету науке“ и „грађанској солидарности и дужности“ (према Goode, Stroup & Gaufman, 2020, стр. 7) који су у другим друштвима, пре свега у Азији, због њиховог скорашњег искуства са епидемијама САРС-а, Х1Н1 и МЕРС-а повезивани са ношењем маске, били на маргинама. Изненадила сам се када сам на улазу у продавницу – део мањег ланца – у градићу у провинцији видела натпис: „Носимо маску – будимо солидарни“, јер је брига о другим људима много ређе навођена као образложење за потребу ношења маске од бриге о себи и потенцирања индивидуалне одговорности. За разлику од азијских друштава, у којима је ношење маске „изражавало националну солидарност“ и било део „патриотске униформе“, а ношење маске у јавности перформирало „национално јединство грађана и демонстрирало њихову вољу да раде заједно као део националне заједнице да би спречили ширење вируса и поново успоставили услове за нормалан живот“ (Goode, Stroup & Gaufman, 2020, стр. 7), у Србији су одговорни пречесто ишли у другом правцу – интерпелирали су индивидуалну одговорност појединаца, породицама поручивали да свака треба да постане „свој кризни штаб“,¹⁹ а свима да „држава не може да буде ничији тата и мама“.²⁰ Дискурс индивидуалне одговорности, али и личне користи, продужио се и у односу према вакцинама и у процесу вакцинасања, у који су се, после почетног ентузијазма, људи укључивали због финансијског подстицаја, или да би могли да путују и иду на летовање, пре него да заштите себе и друге и дају допринос постизању „колективног имунитета“.

---

18 О виђењу људи као заведених и неслободних у склопу раширених теорија завере у вези са ковидом-19, више у тексту Зорана Павловића у овом зборнику.

19 Фонет, „Кисић-Тепавчевић: Свака породица треба да буде свој Кризни штаб“, Данас, 20. 11. 2020, <https://www.danas.rs/drustvo/kisic-tepavcevic-svaka-porodica-treba-da-bude-svoj-krizni-stab/> (приступљено 2. 6. 2021).

20 Танјуг, Фонет, „Брнабић: Сутра седница Кризног штаба, поштрићемо мере јер држава није ником ни отац ни мајка“, 21. 10. 3. 2021, <https://www.021.rs/story/Info/Srbija/268184/Brnabic-Sutra-sednica-Kriznog-staba-poostricemo-mere-jer-drzava-nije-nikom-ni-otac-ni-majka.html> (приступљено 2. 6. 2021).

Закључак

Уобичајене и репетитивне свакодневне културне праксе највећим делом неопажено и нерелектовано учествују у изградњи друштвених односа, стварајући густо ткање друштвеног живота и оно што се у одређеном друштву препознаје и осећа као његова нормалност. „Понављајући ритмови и наглашени прекиди у свакодневном раду и друштвености представљају темељне тачке друштвене структуре, друштвене репродукције, структурирања свести, моћи и доминације, друштвене асиметрије, конфликта и сарадње, реципроцитета, размене, глобализације и (...) значења“, тврди Ненси Рејс (Reis, 2002, стр. 727–28). Свакодневица нам се, такође, може приказати као „проблем, контрадикција, парадокс: у исто време обична и необична, очигледна и нејасна, позната и непозната, јасна и загонетна“ (Highmore, 2002, стр. 16). У раду сам коришћењем „густог описа“ аналитички приступила анализи свакодневних пракси у времену пандемије, посебно наглашавајући њихове две битне, наоко искључиве, карактеристике: *еластичности* и *оштор*. Здравствено-социјална криза у односу на коју су посматране промењене свакодневице људи у Србији и широм света и даље је у току, и њени исходи, иако се наслућују, ипак не могу бити поуздано предвиђени. Насупрот, „нова нормалност“, чије су свакодневице преобликоване у условима здравствене и друштвене нестабилности, наговештава да су елементи *културе кризе*, попут нових режима покретљивости, хигијене, надзора, безбедности, али и повезивања, бриге и солидарности, већ међу нама. Многе смо нове бриге, проблеме и ризике интернализovali и сада се према њима односимо сасвим „нормално“ – од појачане хигијене, држања дистанце, избегавања гужви, коришћења интернета за рад, школовање, куповину, разоноду... Да не спомињемо суочавање са слојевитим значењима, друштвено-структурирајућим и афективним учинцима које за људе може имати један обичан предмет, о чему сазнајемо и у „сочној“ антрополошкој белешци о разговору вођеном у локалној продавници: „Знаш шта“, рекао је продавац, „пре два месеца бих се усрао од страха када би неко ушао у продавницу са маском, а сада се усерем од страха када видим некога ко уђе без ње“ (Podjed, 2020).

Референце

- Ellys, C. & Bochner, P. A. (2000). Autoethnography, Personal Narrative, Reflexivity. Researcher as Subject. U: N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *Handbook of Qualitative Research (2nd Ed.)*, Sage Publications, 733–768.

- Goode, P. Stroup, D. R. & Gaufman, E. (2020). Everyday Nationalism in Unsettled Times: In Search of Normality during Pandemic. *Nationalities Papers*, 1–25.
- Highmore, B. (2002). *Everyday Life and Cultural Theory. An Introduction*. Routledge.
- Jetten, J., Reicher, S., Haslam, A., Cruwys, T. (2020). *Together Apart. The Psychology of Covid-19*. Sage.
- Pajvančić, M., Petrušić, N., Nikolin, S., Vladisavljević, A., Baćanović, V. (2020). *Rodna analiza odgovora na Covid-19 u Republici Srbiji*. Misija Oebsa u Srbiji i ženska platforma za razvoj Srbije 2014–2020.
- Podjed, Dan. (2020). *Indoor Anthropology*. <https://isn2.zrc-sazu.si/sl/publikacije/antropologija-med-stirimi-stenami#v>.
- Reis, Nancy. (2002). Anthropology and the Everyday, from Comfort to Terror. *New Literary History*, Vol. 33, No. 4, 725–742.

Ildiko Erdei*

RESILIENCE AND RESISTANCE: EVERYDAY PRACTICES IN TRANSITION TOWARDS POST-COVID REALITY

Abstract: This paper engages in ethnographic inquiry of everyday practices during the Covid-19 pandemic in Serbia (from March 2020 to March 2021). Using „thick descripton“ as analytical tool, it illuminates the concepts of „resilience“ and „resistance“ as important qualities that are weaved into variety of everyday practices, implicating the complex nature of everyday life, as a lived experience and theoretical concept.

Key words: Everyday life, kovid 19 pandemics, resilience, resistance.

---

* Ildiko Erdei, Full Professor, Dpt. of Ethnology and Anthropology, School of Philosophy. ierdei@f.bg.ac.rs

CIP – Каталогизација у публикацији –
Народна библиотека Србије, Београд

316.62:616.98-036.22(082)

316.728(497.11)“19/20“(082)

614.2(497.11)“19/20“(082)

СВАКОДНЕВИЦА и друштвени одговори на епидемијске кризе 1914–2020 : зборник радова / Милан Ристовић (уредник). – Београд : Универзитет, Филозофски факултет, 2021 (Београд : Службени гласник). – 134 стр. : илустр. ; 24 см. – (Едиција Човек и друштво у време кризе)

» ... у оквиру научноистраживачког пројекта Човек и друштво у време кризе' ...“ --> колофон. – Тираж 200. – Стр. 7–8: Реч уредника / Милан Ристовић. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Библиографија уз сваки рад. – Abstracts.

ISBN 978-86-6427-186-8

1. Ристовић, Милан, 1953– [уредник]

а) Епидемија -- Србија -- 20в-21в -- Зборници б) Здравствена заштита -- Србија -- 20в-21в -- Зборници в) Србија -- Свакодневни живот -- 20в-21в -- Зборници

COBISS.SR-ID 52089097

Анализе понашања људи у условима епидемија и то како епидемија различитог „типа“ (ратних или мирнодопских), тако и у различитим периодима током прошлог века заиста су ретке, а оне интердисциплинарне природе још су ређе. Зборник *Свакодневица и друштвени одговори на епидемијске кризе 1914–2020*. групе аутора са Филозофског факултета Универзитета у Београду представља управо један такав покушај.

Из рецензије др Горан Милорадовић

Посебну вредност зборника представља чињеница да су у фокусу не појединачне пандемије или ограничен временски оквир, већ низ пандемија и епидемија које су у Србији владале током једног столећа. Вредност представља и, условно речено, поглед на пандемију „одоздо“, из угла обичних људи, било у смислу анализе колективних реакција на епидемију, било у анализи односа према измењеним околностима живота (нове мере и правила понашања).

Из рецензије проф. др Владимир Турјачанин

Обједињујући различите дисциплинарне перспективе, теоријске концепте, методе истраживања, овај зборник приступа проблему друштвеног живота епидемија и пандемија из комбиноване теоријско-методолошке перспективе, и у упоредном оквиру, што као резултат има успостављање проблемске и теоријске платформе за даље проучавање друштвених и културних аспеката здравствено-социјалних криза какве су епидемије и пандемије у мултидисциплинарној перспективи.

Из рецензије проф. др Данијел Синани